
MÉDIATUDOMÁNYI
KÖNYVEK

Sorozatszerkesztő:
Koltay András – Klestenitz Tibor

A SAJTÓ KULTÚRAKÖZVETÍTŐ
SZEREPE 1867-1945

Tanulmányok

Szerkesztette: Paál Vince

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Budapest, 2014

Átjárás a regiszterek között

Jókai Mór képes szórakoztató lapjai

LANDGRAF ILDIKÓ*

1879-ben egy anonim kritikus írta Arany János tanulmányai kapcsán:

„[...] csak olyanok olvassák, akik könyveket tudnak olvasni, ezek pedig nincsenek sokan; mert há-
bár sokkal nagyobb olvasóközönsséggel dicsekedhetünk, mint amennyi húsz-harminc év előtt volt,
mégis, úgy látszik, mintha a könyvolvasók száma vagy nem, vagy csak nem aránylagosan növe-
kedett volna. Hírlapokat, tárczákat szeretünk olvasni, melyek nem nyelik el kevés szabad időnket,
nem igényelnek nagyobb erőfeszítést, nem kötik le tartósabban gondolkodásunkat. S ami fő, olva-
sás közben mulattatnak is, ingerlik képzeletünket, meghatják kedélyünket, majd mosolyra, majd
könnyre indítanak.”¹

Egészen a XVIII. század végéig a könyv számított a legfontosabb médium-
nak, az 1800-as évektől születő nemzedékeket egyre inkább az időszaki sajtó ter-
mékei vették körül. Jókai Mór, aki 1823-ban született, már ennek az új generáció-
nak volt a gyermeke, akinek sem egész életműve, sem kultusza nem értelmezhető
a korabeli sajtó működésének megértése nélkül. Az 1840-es évek elejére, amikor
Jókai olvasó emberré vált, már megkezdődött a magyar sajtó laptípusok szerinti
elkülönülése. Az előző idők enciklopédikus lapjai helyébe újak léptek, a Szé-
chenyi megalapította *Jelenkor* (1832) és Kossuth kéziratossá lapjai: az *Országgyűlési
Tudósítások* (1832–36) és a *Törvényhatósági Tudósítások* előrevetítették a korszerű
politikai sajtó létrejöttét. A XIX. században az információközlés új médiuma je-
lent meg: az illusztrált sajtó. A technikai fejlesztések nyomán a sokszorosított
grafikai eljárásokkal készült képek minden korábbinál szélesebb közönséghez
juthattak el.² A lapok megteltek illusztrációkkal, amelyeknek egyik célja az volt,
hogy a szöveg hitelét erősítsék, másrészt elképzelhetővé, átélhetővé tegyék a
leírtakat. A XIX. század közepén egészen az 1870-es évekig virágkorukat élő
képes családi lapok sokfélék, közös jellemzőjük azonban ezeknek az illusztr-
ált heti- és havilapoknak, hogy szórakoztatni kívánnak, de tartalmukban és
megjelenésükben egyaránt igényes sajtótermékek. Fejlécükben, szerkesztői be-

* Tudományos főmunkatárs, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

¹ ANONIM: Arany János prózai dolgozatai. *Havi Szemle*, 1879. 189.

² Vö. Révész Emese: *Az Ország Tükre. A képes sajtó Magyarországon 1870–1880*. Budapest, Budapesti
Történelmi Múzeum, 2012.

köszöntőikben különbözőképpen határozták meg magukat.³ Az *Ország-Világ* a címlapján például így definiálta magát: *képeslap a magyar művelt közönség számára. A Vasárnapi Újság „Új év kezdetén” című beharangozójában Pákh Albert 1855. január 7-én ezt írta:*

„Lapunkat néplapnak neveztük, s mint értelmezte a »nép« fogalmát közönségünk, azt olvasóink lajstroma legjobban megmagyarázná, hol hazánk első grófi neveinek méltóságos czime mellett láthatók a becsületes mesteremberek s az egyszerű földmivelők nevei. Előttünk a »magyar nép« neve összetartó kapocs, nem pedig választó fal a különböző társadalmi osztályokra nézve – ezért nekünk minduntalan szem előtt kell tartanunk, miszerint lapjaink nem csupán egy osztály számára vannak írva, s törekednünk kell mindenik igényeit kielégíthetni.”

A XIX. század második felének képes családi lapjai, ezek között úttörőként a *Vasárnapi Újság*, programszerűen törekedtek arra, hogy társadalmilag minél szélesebb kör érdeklődését, figyelmét elnyerjék, és a reformkori politikai érdekegyesítést követően, – Szajbély Mihály találó elnevezésével – a *kulturális érdeklődéseggyesítés* igényével léptek föl.⁴

A hazai sajtótörténeti kutatások közművelődési és enciklopédikus lapoknak, míg az irodalomtörténészek ismeretterjesztő hetilapoknak, irodalmi-művelődési lapoknak nevezik őket. A *képes családi* lap típus elnevezés mellett szól, hogy fontos jellemzőjük az a szándék, hogy az egész családot kívánták megszólítani, férfiakat és nőket, felnőtteket és gyerekeket egyaránt. A szépen illusztrált lapok szépirodalmi és népszerű tudományos cikkekkel egyszerre szándékoztak tanítani és szórakoztatni. Ezeknek a lapoknak az olvasótáborra természetesen jóval szélesebb volt, mint a politikai vagy a szakmai lapoké, ami tükröződik témaválasztásukban, nyelvezetükben, de képhasználatukban is. Ebbe a lap típusba sorolhatóak többek között a *Képes Családi Lapok*, az *Ország-Világ* és a nagyon népszerűvé vált *Vasárnapi Újság*. Társadalomtörténeti szempontból a polgárosodó kis- és középnemesség, valamint az értelmiség mellett elsősorban a fővárosi és a vidéki polgárság középső és alsó rétegeihez kívántak szólani, de igyekeztek a társadalom mind szélesebb köréhez eljutni. Már a XVIII. század utolsó harmadától jelentkeztek a felvilágosodás eszméi nyomán az úgymondott „két kezeieknek”, mesterembereknek, kézműveseknek, munkásoknak, katonáknak, földművelőknek szánt lapok, amelyek a kalendáriumokkal együtt közhasznú ismereteikkel, praktikus tanácsaikkal az írásbeli kultúrába beemelő, a társadalom alsóbb rétegeihez szóltak, célkitűzéseikből, népművelő szándékaikból a XIX. század második felének képes családi lapjai többet is átvettek, folytattak. A harmincas évek elejétől pedig megjelentek a politikamentes, vegyes

3 LIPTÁK Dorottya: A családi lapoktól a társasági lapokig. Újságok és újságolvasók a század végén. *Budapesti Negyed*, 5. 1997/2–3. 45–70. LIPTÁK Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*. Budapest, L'Harmattan, 2002. 53–54. BUZINKAY Géza: A magyar nyelvű közművelődési sajtó 1867–1875. In SZABOLCSI Miklós (főszerk.): *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 393–490. mek.oszk.hu/04700/04727/html/564.html; KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Budapest, MUOSZ – Bálint György Újságíró-iskola, 1994.

4 SZAJBÉLY Mihály: *Jókai Mór*. Pozsony, Kalligram, 2010. 164.

tartalmú, az alakulóban lévő nagyközönség számára készülő lapok, az ún. divatlapok. A populáris nyilvánosság bővülését jelzi, hogy előfizetőik száma a korszakban folyamatosan emelkedett.

Jókai édesapja, a jómódú komáromi ügyvéd és árvagyám, aki jelentős könyvtárral dicsekedhetett, az akkoriban megjelenő valamennyi lapot járatta.⁵ Jókai számára tehát már gyermekkorában a mindennapi tevékenység része lett az újságolvasás. A sajtó, a sajtó nyilvánosságával való szoros kapcsolat egész életpályáját végigkísérte. Szimbolikus, hogy Jókai első irodalmi próbálkozása, egy kilencévesen írt verszet is a sajtóban, a *Jelenkor* melléklapjában, a *Társalkodóban* jelent meg.⁶ Abban, hogy a Jókai család, amely szigorúan figyelemmel kísérte a fiatal Móric iskoláztatását és közben tartotta pályaválasztását, végül is beleegyezett abba, hogy az ügyvédi pályát otthagyja a belletrisztikáért, nagy szerepe volt annak, hogy az 1840-es évekre a folyóiratban való közlés, a lapszerkesztés megfelelő egzisztenciának tűnt, még egy olyan következetesen a polgári erkölcsök szerint élő család számára is, mint Jókaié volt. A fiatal Jókai családtagjainak, leginkább édesanyjának írt leveleiben (édesapját korán elveszítette) nem győzte hangsúlyozni, hogy az írásművészet valódi kenyérkereset számára. 1846. december 17-én kelt levelében édesanyját szűkszavúan értesítette, hogy túlesett az ügyvédi vizsga írásbeli részén is, és pár nap múlva felesküszik. Majd hosszasan beszámol arról, hogy Heckenast megveszi a novelláit és regényét.⁷ Néhány nappal később írt levelében pedig avval büszkélkedett, hogy írásainak köszönhetően az önálló élet megteremtésére a család anyagi támogatása nélkül is képes „olgy kényelemben élek, mellynél nagyobb egy hirtelen kívánni sem tudnék,”⁸ majd arról ad hírt, hogy Heckenast 300 pengő forintot adott novelláiért, amelyek korábban különböző divatlapokban jelentek meg. Jókai számára rövid időn belül nyilvánvalóvá vált, hogy amennyiben az írásaiból akar megélni, akkor a sajtóban kell publikálnia. Első regényéért – a *Hétköznapok*ért, amin két évet dolgozott, 350 forintot kapott, novelláiért 300-t. Ugyanakkor a *Jelenkor* szerkesztősége 30–35 pengőt ajánlott neki havonként,⁹ majd a győri *Hazánk* hívta munkatársnak,¹⁰ az *Életképek* című lap szerkesztőjeként pedig fél évenként 700 pengő forint fizetése volt.¹¹

Az 1840-es években alapvetően kezdett átalakulni a magyar sajtó működése, amit jól visszaad az a vitacikksorozat, ami Vahot Imre és Jókai Mór között bontakozott ki.¹² Jókai az irodalmi levelezések módjára működő sajtó, a szíveségből küldött írások helyett, meggyőzően érvelt az üzleti alapon működő sajtó mellett.

5 SZABÓ László: *Jókai élete és művei*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata, 1904. 30.

6 SZABÓ i. m. (5. lj.) 37.

7 JÓKAI Mór: *Összes művei. Levelezés. I. kötet (1833–1859)*. Sajtó alá rend. Kulcsár Adorján, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971. 37.

8 JÓKAI i. m. (7. lj.) 38–39.

9 JÓKAI i. m. (7. lj.) 41.

10 Uo., 42.

11 Uo., 46–47. 1848-ban 1 ló ára kb. 125 pengő forint volt.

12 Vahot kezdte az *Irodalmi levelek Tompa Mihályhoz* cikkel, ami a *Pesti Divatlapban* jelent meg, Jókai válasza pedig az *Életképekben*. Vö. SZAJBÉLY i. m. (4. lj.) 30–36.

és az iskolai értesítők szárnyalták túl.¹⁷ A hírlapszerkesztő és tárcaregényszerző Jókai nagysága abban mutatkozik meg, hogy úgy volt képes hatalmas olvasóközönségre szert tenni, hogy ugyanakkor magas színvonalon művelte tevékenységét. Az olvasók tömeges megnyerése nála nem jelentette azt, hogy engedményeket tett volna az ízlés kérdésében. Sikere minden bizonnyal többek között abban rejlett, hogy a hétköznapi regisztert sikeresen kapcsolta össze a rendkívülivel és a példaszerűvel. Az 1850-es évektől fogva munkái és személye iránt is a közönség kitüntetett érdeklődést mutatott. A lapokban se szeri, se száma a róla szóló tudósításoknak, az újságírók vadásztak a róla szóló hírekre, hiszen az ismert és érdekes emberekről szóló kis színesek már akkor is növelték az olvasók számát. Az 1850-es évek elejétől kezdve, gomba módra szaporodtak a különböző időszaki sajtótermékek, amelyekben Jókai részt vett, a lapok igyekeztek megszerezni Jókait munkatársuknak, mert az mindenképpen magas példányszámot vetített előre.

Az olvasóbarát vállalkozások sorát, amelyekbe az 1850-es évek közepén zilált anyagi ügyei rendbetétele miatt fogott Jókai, a *Vasárnapi Ujság* nyitotta meg. Saját nevére 1848/49-es szerepvállalása miatt még nem kaphatott lapengedélyt, ezért az 1854-ben indult lap felelős szerkesztője Pákh Albert lett, akit viszont betegsége, külföldi gyógykezelése megakadályozott, hogy aktívan részt vegyen a munkálatokban, így a szerkesztést valójában Jókai vezegte.

Gyulai Pál fanyalogva fogadta az új lap tervét: „Heckenast az új évben lapot ad ki, mellyet Pákh és Jókai fognak szerkeszteni. Valami néplapféle lesz, még maguk sem tudják, mi, egy héten egy ív, rettentő olcsó. Félek, bajosan fog belőle valami kisülni.”¹⁸

A képes családi hetilap azonban, amelynek első száma 1854 márciusában jelent meg, váratlan sikert aratott. Az első számokat újra kellett nyomni, a példányszám végül 12000 fölött állt meg, miközben a Pesten megjelenő többi, összesen 8 magyar nyelvű lapnak és folyóiratnak összesen 5500 előfizetője volt, még fontosabb, hogy az olvasók nem ugyanazon társadalmi rétegből érkeztek. Pákh Albert lelkesülten írta Kazinczy Gábornak:

„[...] ha látnád ezt a tarka névsort! Gróf, nemes ember, cívis, gazda, szabó, csizmadia, doktor, bába, mosónő, inas, iskolásfiú, ispán, minden van itt! Legcomplettebb az alsó középrend, a kék nadrágosok osztálya [...] Jókai Marci igen practicabilis ember, s napról napra szerelmesebb a vállalatba. Lapunk a legtávolabbi Trencsinekbe is eljár, s itt Pesten oly helyeken is jár az a 4-5 kihordó, hol azelőtt csak madár járt – p. o. túl a Rókuson, a cigánysorokon.”¹⁹

17 1868-ban 557 000, 1880-ban 1 millió, 1890-ben 1,5 millió, 1900-ban 2 millió kalendáriumot adtak el. Kovács I. Gábor: Hogyan lett a kalendárium paraszti olvasmány? *Rádió és Televízió Szemle*, 1978/3-4. 78-87. Kovács I. Gábor: *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. Mikos Éva: *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII-XIX. században*. Budapest, L'Harmattan, 2010. 88-89.

18 GYULAI PÁL: *Levelezése 1843-tól 1867-ig*. Sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta SOMOGYI SÁNDOR. Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézet, 1961. 174.

19 JÓKAI MÓR: *Összes művei. Cikkék és beszédek 4. (1850-1860) 1. rész*. Szerk. H. Törő Györgyi. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968. 549-550.

A *Vasárnapi Ujság* programszerűen törekedett arra, hogy társadalmilag minél szélesebb kör érdeklődését, figyelmét elnyerje.

A lap célja a nemzeti irodalom ideáljának megvalósítása volt, amit nemes és pór egyaránt értő és benső érdeklődéssel olvashat. A *Vasárnapi Ujság* a korabeli népelet, népi kultúra számos jelenségét mutatta be, amire a magyar néprajzi kutatás már régen felfigyelt.

Az előfizetési listák az olvasóknak nem csak társadalmi, hanem földrajzi behatárolásához is támpontot adnak, ezek főleg Pest környékét, az Alföld tiszántúli részét és Erdélyt fedik le.

A magyar nyelvű lapok közül képanyagával is kiemelkedik a *Vasárnapi Ujság*, a képek mennyisége és használatuk alapján. Az első olyan lap volt, amelynek egyik vonzereje és funkcionális része épp a számos fametszetes kép volt. A *Vasárnapi Ujság* ráértett a képriport műfajának sikerére, amely az aktuális eseményeket rajz alapján, metszetek segítségével igyekezett életszerűvé varázsolni. Az illusztrált lapok nagy újdonsága volt a képes riportázs, amely az olvasóközönséget a történelem színhelyéről küldött képek segítségével látta el friss információkkal az ország-világ eseményeiről. Nevezetes, szenzációs események kapcsán a lapokat kitétték a boltok kirakataiba, így történt ez például az 1867-es koronázás alkalmával, valamint Rudolf trónörökös és Erzsébet királyné halálakor, temetésekor is, ilyenkor olyanok is a *Vasárnapi Ujság* olvasóivá, pontosabban nézőivé váltak, akik egyébként soha nem vették e lapot a kezükbe. A rajzok aztán az élclapokban váltak tartalmi elemmé, megteremtve ezáltal a sajtó egy újabb fontos munkatársát, a sajtógrafikust.

A *Vasárnapi Ujság* mellett Jókai 1856-57-ben önálló, 10 füzetesre tervezett élclapsorozatot jelentetett meg *Nagy Tükör* címmel. Ez a füzetesorozat is nagy sikert aratott, bevétele meghaladta a tervezett 1860 pengő forintot. Sikere nagy szerepet játszott abban, hogy Jókai 1858. augusztus 21-én *Üstökös* címmel élclapot alapított.

Az élclapok mellőzhettek több olyan politikai, intellektuális, esztétikai szűrőt, amitől az irodalmi és a politikai lapok nem tekinthettek el. Az 1850-es, 60-as évek fordulóján föllendülő magyar élclapirodalom (*Nagy Tükör*, *Üstökös*, *Bolond Miska*), elsősorban és nagy mennyiségben anekdotákat jelentetett meg. A XIX. századi magyar élclapok történetében Buzinkay Géza három korszakot különböztetett meg, és az első korszakot az *anekdotás élclapok korának* nevezte.²⁰ A korszak populáris irodalmának közvetítő csatornáit, a kalendáriumok is megjelentek anekdotákkal, sőt külön típusa alakult ki a kalendáriumoknak, amelyek a naptáron kívül csak humoros történeteket, anekdotákat közöltek.

Jókai Mórnak kiemelkedő szerepe volt az anekdota műfajának formálásában, népszerűsítésében, lapszerkesztőként önkéntesekből hálózatot épített ki a gyűjtésére. A magyar néphumorról szóló akadémiai székfoglalójában²¹ három és fél ezer, később már 17 ezer anekdotából álló gyűjteményt emleget,

20 BUZINKAY GÉZA: *Borsszem Jankó és társai. Élclapok és karikatúrák*. Budapest, Corvina, 1983. 5.

21 JÓKAI MÓR: *A magyar néphumorról*. In: JÓKAI MÓR: *A magyar nép éle.* (Szerk. LUKÁCSY SÁNDOR. Jókai Mór munkái – gyűjteményes díszkiadás 61.) Budapest, Unikornis, 1995. 5-20.

melyet részben hallomásból jegyzett fel, részben olvasói küldtek be neki. Anyagát bedolgozta műveibe, önálló kötetben is közzétette, s folyamatosan közölte élcslapjaiban. Az 1858–1880 között szerkesztett *Üstökös* című élcslapjának népes olvasótáborra rendszeresen küldött be történeteket, velük a szerkesztői *sub rosa* üzeneteken keresztül Jókai állandó kapcsolatban volt, kritikát mondott a beküldött szövegekről, tanácsot adott, fogalomhasználata így szűkebben a beküldőkre és tágabban az olvasókra is hatott.

Jókai számára mit jelentett az anekdota (saját elnevezésével adoma), számára melyek a műfaj legfontosabb jellegzetességei?

- Minden, amiben a néphumor megcsillan (Jókai herderi ihletésre, romantikus szemlélettel úgy vélte, hogy ezekben a történetekben a magyar néplelek nyilvánul meg. Elképzelése szerint tehát vannak olyan népek, amelyek szeretik kimondani az igazságot, és ilyen karakterű nép a magyar is, ha ez nem lehetséges, akkor tréfálnak);
- szájról szájra jár;
- szerzőjét nem ismerjük, ha mégis, új és új változatokban terjed;
- átfogja az egész társadalmat (a mezei munka pihenőjében mesélgető paraszttól a fehér abrosz mellett kártyázó, kvaterkázó urakig);
- a hagyományban gyökerezik, mégis friss;
- nevetet, alapvető funkciója a szórakoztatás;
- tovább mesélhető.

A fent összegzett karakterisztikus jegyek kapcsán feltűnő, hogy Jókai számos olyan tulajdonságot tulajdonított adomáinak, amelyek hagyományosan a folklór sajátosságai (például alapvetően a szóbeliségben él és hagyományozódik, minden előadás egy újralkotás, változatokban él). Ismeretes az a vélekedés az irodalomtörténet-írásban²² és a folklorisztikában is, hogy nem csak az anekdotikus szemléletmód, de maga az anekdota műfaja is leginkább egy társadalmi réteghez, a magyar dzsentrihez kötődik. Dömötör Sándor „uri folklorunk”-nak²³ nevezte az anekdotát. Kétségtől a legkorábbi anekdotagyűjteményeink leginkább az úri világ szóbeliségében élő történeteket rögzítették. Jókai a korabeli társadalom minden rétegében ismeretesnek gondolta.²⁴

Jókai első tréfás története még 15 éves korában Mátray Gábor lapjában, a *Regélőben* a Különfélék rovatában *Mulattató* címen összefoglalt adomák között

22 Ennek kritikáját adja HAJDU Péter: Az anekdota fogalmáról. In: SZEGEDY-MASZÁK Mihály – HAJDU Péter (szerk.): *Romantika: Világkép, művészet, irodalom*. Budapest, Osiris, 2001. 69.

23 Dömötör Sándor: Cigányadományok (Anyagösszefoglalás). *Ethnographia*, XL. 1929. 82.

24 „A mezei munkás azzal rövidíti munkaidejét, hogy társaival tréfásan kötődik, éles ítélőtehetséggel fogja fel a nálánál nagyobbak gyöngeségeit s ártatlan tréfát adni és felvenni szeretet. – A középosztály kedélyes mulatozásainál egyik elmés ötlet a másikat éri; egyik adoma a másikat költi fel; néha reggelig folynak azok egymásból szakadatlan láncolatban; s a zöld asztalok komoly tanácskozmányai szolgálták a leghumorosabb adomák eredetétül.” Jókai (1995) i. m. (21. l.) 5–20.

jelent meg 1839-ben. Majd 1847-től a *Jelenkornál* és az *Életképeknél* végzett szerkesztői munkája indította el az anekdota közléseinek sorát.

Jókai különösen 1849 után, az önkényuralom éveiben ismerte föl a műfaj jelentőségét, hogy ez az egyik legalkalmasabb eszköz a rejtett kritika megfogalmazására, a cenzúra éberségének kijátszására, a nyomasztó politikai légkör elviselésére. Jókai Mór anekdotái több szempontból is példaértékűek a szövegfolklorisztikai kutatás számára a tudományozás olyan alapkérdéseinek fejtegetésében, mint hogy hol húzódik a választóvonal folklór és irodalom között, hogy a populáris irodalom bizonyos közvetítő csatornái (kalendáriumok, élcslapok) miként hatottak a folklórra, hogy a szóbeliség/írásbeliség oppozíciója megragadható-e a folklórgyűjtések szóbeliségből rögzített és az anekdotagyűjtemények történeteinek összehasonlításával.

Az élcslapoknál az olvasóközönség fontos szerepet játszott, nem csak olvasóként, hanem szerzőként is. Egy-egy élcslap állásfoglalása olvasóközönségének műveltségi állapotáról, politikai nézeteiről tanúskodott. Már a *Délibáb*, a *Nagy Tükör* és a *Nagy naptárak* anyagának egy részét is Jókai az olvasóitól kapta, sőt a *Vasárnapi Ujság* 1855-ben – nyilvánvalóan Jókai inspirációjára – öt aranyat tűzött ki „a tíz legjobb adomára, amelyek sehol közölve nem voltak és magyar tárgyúak,”²⁵ de csak az *Üstökös* szerkesztésével szervezte meg a rendszeres gyűjtést az olvasói segítségével. Jókai így emlékezett erre vissza:

„A kezdeményezés nehéz volt: se humorisztikus író, se karikatúra-rajzoló hozzá: Magamnak kellett kezdetben írnom is, rajzolnom is, később segített maga a közönség. Azóta a humor magas fokra fejlődött mind irodalmi, mind művészi tekintetben, de azért az Üstökösnek első évfolyamai becsesek maradnak, melyekben a szöveget is, a képeket is maga a közönség hordta össze: jellemezve magát a magyar népeletet.”²⁶

A beküldők ingyen kapták meg a lapot, így rövid időn belül gyűjtőhálózat bontakozott ki az olvasók köréből.²⁷ A gyűjtést saját korának, a XIX. század második felének kontextusában kell értelmeznünk.

A XIX. század közepe Magyarországon a nagy népköltészeti gyűjtések időszaka volt, amikor ezek leginkább gyűjtőhálózatok létrehozásával valósultak meg. A gyűjtés kezdeményezője, irányítója felhívást adott közre levelezés útján, vagy egyre inkább a sajtón keresztül. Ez idő tájt a népköltészeti gyűjtés lényege nem egy hallott történet minél pontosabb megörökítése volt, hanem a variánsok alapján egy szerkezetileg teljes, esztétikailag értékes szövegváltozat rögzítése, közreadása. Nem az egyediség, a konkrét jelenség, az egyszeri elhangzás valóság-hű dokumentálása, hanem a népi kultúra lényegének, ideáltipikus vonásainak megragadása volt a cél.²⁸ Korszakunként változott, hogy a népi kultúra

25 Az eredményről lásd *Vasárnapi Ujság*, 1856. március 9.

26 Jókai Mór: *A Jókai-jubileum és a Nemzeti Díszkiadás története*. Budapest, Révai testvérek, 1898. 144.

27 Dömötör Sándor: Jókai adomagyűjtése. *Debreceni Szemle*, VI. 1932. 194–198.

28 GULYÁS Judit: A magyar folklorisztika előzményei (1782–1848). In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Táj, nép, történelem*. (Magyar Néprajz I/1.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 130.

mely elemeit tekintették értékesnek, gyűjtésre érdemesnek. A XIX. század második felében a népköltészet műfajai közül leginkább a népdalok, a mesék és a balladák reprezentálták a folklórt. Az anekdota a korabeli folklórkánonnak nem volt része, esetlegesen rögzítettek és adtak közre népköltészeti kiadványokban anekdota-szüzséket, tréfás történeteket, általában más műfajú szövegek közé illesztve. Jókai sem a népi kultúra sajátosságaként, hanem a társadalom egészét átfogó jelenségként értelmezte az anekdotákat, amelyben a magyar népszellem nyilvánul meg és a nemzeti karakter jut érvényre.

Jókai ugyancsak sajtófelhívások nyomán szervezte meg az anekdoták gyűjtését az általa szerkesztett lapok számára. A lap gyűjtőhálózatának működésére leginkább az *Üstökös szerkesztői sub rosa* című rovata ad felvilágosítást. A folklorista bánatára sajnos az üzenetekből nagyon kevés tudható meg a levelező gyűjtőkről, feltehetőleg leginkább a cenzúra miatt, a beküldők védelme érdekében. 1858. szeptember 1.–1858. december 18. között összesen 210 küldeményt értékelt, bírált Jókai. 1872. január 1.–1872. december 28. között összesen 392 levélre reagált, 1873-ban pedig 400-ra. Mindig több érkezett, de amint írja: „Az elhallgatott kéziratokat elnyelte a kosár.”²⁹ Olykor csak annyi olvasható, hogy közlik a történeteket, olykor 1–2 mondatban ironikusan indokolt Jókai, hogy miért fogadja el közlésre vagy utasítja el az olvasottakat. A válasz gyakran szellemesen utal az álnévre vagy a jeligére, ami alatt az írás beérkezett. „Víz nem issza (jeligére). Kissé nyúlós. Érdemes volna destillálni, hogy kevesebb lenne benne a víz s több a spiritus.”³⁰ Feltehetőleg vannak, akik többször, esetleg rendszeresen írtak a lapnak, de ez az üzenetek alapján nem kísérhető nyomon. Egy-egy lapszámban átlagosan 10–15–20 üzenetet küldött, de azok nem minden számban kaptak helyet, sőt 1868-ban egyáltalán nem küldött szerkesztői válaszokat. Jókai nagyon közvetlen hangon szólt a levélírókhoz, és rövid, frappáns, szellemes bírálatokat adott.

„Hallod-e! Nem addig van ám az, hogy te egyszer beküldesz egy szál adomát s azért aztán a világ végeig mindig kapjad az Üstököst; nem nemes levél ám ez, a miért elég volt egyszer levágnod egy törököt, hogy aztán minden unokád ingyen járjon át a hidon, hanem itt minden évharmadban le kell szolgálni az angáriát.”³¹

A tehetségeseket támogatja, ösztönzi, ingyen lapszámokkal jutalmazza.

Milyen szempontok szerint értékelt, válogatott a beérkezett anekdoták közül Jókai?

– Először is politikailag előcenzúráz, ami nagyon kényes politikailag, azt kiszűri: „A piánokat felhasználjuk, a fortékat visszaküldjük.”³² „A beküldött két

adomát mi is rég ismerjük, de nem adhatjuk, mert hm, hm – küldjön kegyed más természetűeket.”³³

– Frappáns, jó megfogalmazású legyen, megfelelő színvonalú: „szívesen vesszük a küldeményt, igaz, hogy sok szalmát ad és kevés magot, hanem az elég aczélos, s ilyen rossz termés idején meglegszünk vele.”³⁴ „nem rossz, de még sem jó.”³⁵ „hanem jobb anekdotákat küldj, nem kell átjavítani, mert mind elég rossz.”³⁶ Néha kicsit többet megtudunk, hogy miért nem jó a beküldött szöveg. „Egy pár élcz nagyon közel jár a becsületkérdésekhez, s ott már nem lehet tréfálni.”³⁷

– Nem akar sérteni, se nemzetiségeket, se vallást, se foglalkozási csoportokat: „Nem szeretjük az olyan adomákat, ahol a tótokat csúfolják azért, hogy nem egészen jól beszélnek magyarul; elég szép tőlük, ha akárhogy beszélnek magyarul.”³⁸ „A szentírást idéző pap adomája nem közölhető.”³⁹ A zsáner anekdoták mellett viszont kiáll, amennyiben azok nem becsületsértőek. A zsidó anekdoták kapcsán írja az egyik levelezőnek „Azért ne nehezelteljen kegyed, hogy a zsidókra élczeket csinálnak: nincs ez alól kivéve senki: abban nem szükség vallási vagy nemzeti sérelmet találni, ha valami felekezetből való ember rossz fát tett a tűzre, s azt mások kibeszélik.”⁴⁰

– Realitást igényel, a valószerűtlen történeteket elveti. „A leírt esemény valószínűtlen, ha szerző a boros pohár helyett a tintás kalamárist hajtotta fel, hát akkor mivel írta le ezt a történetet?”⁴¹

– Értékeli a variánsokat „nevezetes, hogy azt a frakkon bosszútálló szabót már eddig elé a Muraközözből, a Kalotaszegről, a Bánátból, a Szepességéből, a Barczaságból, a Szilágyságból, a Székelyságból, a Kunságból, a Jászságból, a Mezőségből s így hazánk minden Ságon és Ségen végződő tájékáról beküldték hozzánk, már pedig ez csakugyan idei keltés adoma: bizonyosság arra, hogy milyen gyorsan terjed.”⁴² A történetek vándorlásának és a variánsok felhasználásának kérdése nem foglalkoztatja.

– Az *Üstökös*ben korábban vagy más lapokban már megjelenteket elutasítja, akárcsak azt, ami túlon túl közismert, az újdonságában látja az anekdota hatásának egyik legfontosabb, elengedhetetlen kellékét. „A mi adomagyűjtemények már egyszer más lapszerkesztőnek beküldettek, azokat mi nem vehetjük által.”⁴³ Egyik válaszában írja: „Kérdés, eredetiek-e?”⁴⁴ Az anekdoták kapcsán

33 *Üstökös*, 1859. II/3.

34 *Üstökös*, 1858. I/2.

35 *Üstökös*, 1858. I/12.

36 *Üstökös*, 1858. I/15.

37 *Üstökös*, 1858. I/3.

38 *Üstökös*, 1858. I/18.

39 *Üstökös*, 1872. XXIV/39.

40 *Üstökös*, 1859. II/11.

41 *Üstökös*, 1858. I/1.

42 *Üstökös*, 1860. VI/8.

43 *Üstökös*, 1858. I/18.

44 *Üstökös*, 1872. XXIV/13.

29 *Üstökös*, 1872. XXIV/41.

30 *Üstökös*, 1873. XXV/17.

31 *Üstökös*, 1859. IV/3.

32 *Üstökös*, 1858. I/1.

Jókainál az eredetiség azt jelenti, hogy nem másik élclapból, illetve anekdota-gyűjteményből írta ki vagy fordította a beküldő. A visszautasítás egyik leggyakoribb indoka, hogy túl ismert a történet. „A fordítások általánosan ismertek.”⁴⁵

– Legyen a szöveg humoros és ne túl hosszú. „Komolynak víg, vígnak komoly. [...] szépirodalmi lapban jól venné ki magát. [...] Hosszu lére van eresztve.”⁴⁶ „A többi vagy nem új vagy nem csattanós.”⁴⁷ „Még azért, hogy valami nagyon rossz (sic), nem következik ám belőle, hogy jó lesz az Üstökösnek.”⁴⁸ „Őn azt mondja, hogy a mit írt, ideje agyonütése végett írta; mi nem üttetjük vele a jó kedvet agyon.”⁴⁹

– Elutasítja a trágárságot: „»modern udvarlás« illetlenség”,⁵⁰ „Gugyi adomái nem használtatik, verse obscén.”⁵¹

– Tanácsokat ad, javasolja például, hogy a városi krónikákat érdemes átnevezni, mert ott bizonyára adomákra lelnek,⁵² örül az erdélyi adomák érkezésének.⁵³ Olykor még helyesírási problémákat is szóvá tesz.⁵⁴

Jókai anekdota-szüzséi folyamatosan vándorolnak az irodalom és a folklór regisztere között. Az író ritka tehetséggel közeledett a népköltészet, tágabban a népelet, a népi kultúra, de a populáris kultúra jelenségeihez. Jókai egyik titka, úgy vélem, abban rejlik, hogy a népi, valamint a populáris regisztert jó érzékkel emelte be a magas irodalomba.

45 *Üstökös*, 1872. XXIV/7.

46 *Üstökös*, 1872. XXIV/19.

47 *Üstökös*, 1872. XXIV/41.

48 *Üstökös*, 1858. I/1.

49 *Üstökös*, 1872. XXIV/7.

50 *Üstökös*, 1872. XXIV/47.

51 *Üstökös*, 1873. XXV/35.

52 „Historiai adomák, szívesen vétettek, a többieket is elvárjuk; az ilyenforma adomákat csaknem minden város kronikáiból lehetne kiszemelni, ha valaki azt a fáradságot venné magának, ott, a hol.” *Üstökös*, 1858. I/18.

53 *Üstökös*, 1859. II/11.

54 „H. I: tanító úrnak jó egészséget kívánunk. Apróságai most is kedélyesek és nedélyesek; csak arra kérjük, hogy legalább a tulajdonneveket írja ezután nagy betűvel, ha már pont után sehogy nem akar vele élni.” *Üstökös*, 1872. XXIV/17.